

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ - ΑΡ. 37

Η ΟΥΤΟΠΙΑ

Πρακτικά
τοῦ 6ου Διεθνoῦς Ἀνθρωπιστικοῦ Συμποσίου 1984

UTOPIA

Referate und Texte des 6. Internationalen
Humanistischen Symposiums 1984

ΑΘΗΝΑ
1986

ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ (Αθήνα).

Ποινικό Δίκαιο και Ουτοπία

1. Ίσως ο τίτλος του θέματος να προκαλέσει κάποιες απορίες. Πράγματι, εκ πρώτης όψεως το Ποινικό Δίκαιο δεν φαίνεται να μπορεί να διεκδικήσει μία θέση στον χώρο της Ουτοπίας. Η άποψη ότι ο τίτλος είναι εξ ορισμού ένα ανύπαρκτο κατασκευάσμα του νοῦ, μία ιδεώδης, τέλεια κατάσταση ανθρώπινης συμβίωσης. Ἄλλ' ἐάν οἱ ἄνθρωποι πού ἀποτελοῦν τήν κοινωνία τῆς Ουτοπίας συμβιώνουν κατά τρόπο τέλειο, τότε βεβαίως οὔτε ἀντικοινωνική συμπεριφορά θά ἐμφανίζονται, οὔτε σέ ποινικές κυρώσεις θά ὑποβάλλονται, οὔτε ἀνάγκη ποινικοῦ δικαίου θά ἔχουν. Τό αὐτονόητο αὐτό συμπέρασμα προκύπτει νομίζω ἀπό μία προσεκτική μελέτη τοῦ κυριώτερου ἀπό τά ουτοπικά ἔργα, δηλ. τῆς πλατωνικῆς «Πολιτείας». Ἀπό τήν μιά πλευρά ὁ Πλάτων παραδέχεται ὅτι ἡ Πολιτεία του εἶναι μιά πολιτεία μέ τελειῶς δίκαιους ἄνθρώπους, ἕνα ἰδεατό πρότυπο («παράδειγμα ἀγαθῆς πόλεως»), τοῦ ὁποῦ ἡ δυνατότητα ὑπάρξεως δέν μπορεί ν' ἀποδειχθεῖ (Ε', 471 Ε ἐπ.). Ἀπό τήν ἄλλη πάλι πλευρά, θεωρεῖ ὅτι στήν Πολιτεία αὐτή χρειάζεται νά θεσπισθοῦν κατ' ἀρχήν μόνον ὀρισμένοι βασικοί νόμοι θρησκευτικοῦ χαρακτήρα. Καί ὅτι ὁ «ἀληθινός» νομοθέτης δέν χρειάζεται νά ἀπασχολεῖται μέ τόν τρόπο διαβίωσης τῶν πολιτῶν καί τίς μεταξύ τους σχέσεις, διότι μιά καλή ἀνατροφή καί παιδεία εἶναι ἰκανή νά ἐμπεδώσει στόν πολίτη τούς ἀναγκαίους ἐκείνους θεσμούς, ἀπό τούς ὁποῖους θά ἀπορρέει ἔπειτα ἀβίαστα ἡ καθημερινή τους πρέπουσα συμπεριφορά (Δ', 425 Α ἐπ.). Ἰδίως μάλιστα μέ τήν ἐδραίωση τοῦ βασικοῦ θεσμοῦ τῆς κοινοκτημοσύνης στήν οἰκογενειακή καί τήν οἰκονομική ζωή τῶν στρατιωτικῶν, πιστεύει ὁ Πλάτων ὅτι θά ἐκλείψουν ὅλες οἱ φυγόκεντρες δυνάμεις πού διασποῦν τήν ἐνότητα τῆς πόλεως καί πού ἐκδηλώνονται ὡς διενέξεις ἢ ἐγκλήματα (Δ', 422 Α ἐπ. καί Ε', 464 D ἐπ.). Καί ἀντίστροφα, ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι σέ πολιτεύματα πού ἀποτελοῦν παρέκβαση αὐτῆς τῆς ἰδεατῆς Πολιτείας, ὅπως ἡ τυραννίδα, οἱ ἄνθρωποι παραβαίνουν εὐκολά τούς νόμους καί ὄχι μόνο γίνονται ἐγκληματίες, ἀλλά ἐπιπλέον συντελοῦν ὥστε νά τεθεῖ ἐπί κεφαλῆς μῆς τέτοιας παρεκβατικῆς πολιτείας ὁ χειρότερος ἀπό αὐτούς (Θ', 575 Β ἐπ.).

2. Ἄλλ' ὁ Πλάτων δέν ἀρκεῖται στίς ἀφηρημένες αὐτές διακηρύξεις. Ἦδη στήν «Πολιτεία» ἐπισημαίνει ὅτι τό πολιτικό του ἰδεῶδες, ἔστω καί ἄν ἀπό τήν τελειότητά του καταντᾶ ἀπραγματοποίητο, ὅμως ἀποτελεῖ ἕνα πρότυπο, πρὸς τό ὁποῖο πρέπει νά τείνουν συνεχῶς οἱ ἄνθρωποι, ὥστε οἱ πόλεις τους νά διοικοῦνται «ὡς ἄν ἐγγύτατα τῶν εἰρημένων» (Ε', 473 Α). Εἶναι ὅμως φανερό, ὅτι ἡ προσέγγιση αὐτοῦ τοῦ ἰδεῶδους δέν μπορεῖ νά γίνει χωρίς κάποιο συγκεκριμένο ἐξελικτικό πρόγραμμα, προσαρμοσμένο στίς ἐκάστοτε ἐλλείψεις καί ἀδυναμίες τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Γι' αὐτό καί ὁ Πλάτων προτείνει περὶ τό τέλος τῆς ζωῆς του μιά δεύτερη μορφή Οὐτοπίας, προσανατολισμένης αὐτή τῇ φορά στά δεδομένα τῆς ἐποχῆς του. Πρόκειται γιά μιά «σ χ ε τ ι κ ῆ ο ὗ τ ο π ῖ α»*, πού περιγράφεται στό πλατωνικό σύγγραμμα «Νόμοι». Ἡ κοινοκτημοσύνη, π.χ., κηρύσσεται ἐδῶ ὡς μή ἐφαρμόσιμη. Στή θέση τῆς ὁ Πλάτων συνιστᾶ τήν κατ' ἰσομοίρια διανομή τῆς γῆς, ὡς τόν δεύτερο κατ' ἀξία, μετά τήν κοινοκτημοσύνη, ἐπιθυμητό σκοπό μιᾶς πόλεως (Ε', 739 Ε). Ἐπίσης προσδιορίζονται πλήθος ἀπό λεπτομέρειες σχετικᾶς μέ τό εἶδος τῶν ἐποίκων, τίς ἀσχολίες τους, τήν κυκλοφορία τοῦ νομίσματος (πού θά πρέπει νά εἶναι περιορισμένη), τό μέγεθος καί τήν ὀργάνωση τῆς ὑπό ἴδρυση πόλεως, καί ἰδίως τήν ἀνάγκη διακυβερνήσεως ἀπό φιλόσοφους βασιλεῖς. Ὁ Νόμος, ὡς ἔκφραση τοῦ ὀρθοῦ λόγου τῆς πόλεως, καλεῖται ἤδη νά συμπληρώσει τό ἠθικοποιητικό ἔργο τῆς παιδείας (Α', 643 D ἐπ. IB', 957 C ἐπ.). Ἡ ἐφαρμογή του δέν θεωρεῖται πλέον ὅτι μπορεῖ νά γίνεται ἀπό τούς πολίτες ἀβίαστα, μόνο ἀπό αἰδῶ ἢ προαίρεση, ὅπως αὐτό συνέβαινε στήν Ἀθήνα κατά τήν ἐποχή τῶν Μηδικῶν πολέμων (Γ', 698 Β). Καί γίνεται, ἀντίθετα, περισσότερο ἀντιληπτῆ ἢ διττή ἀτέλεια πού παρουσιάζει ἡ ἀνθρώπινη φύση ὡς πρὸς τό νά γνωρίζει αὐτό πού ὠφελεῖ τούς ἀνθρώπους στίς κοινωνικές τους σχέσεις καί ὡς πρὸς τό νά εἶναι συνεχῶς ἱκανή καί πρόθυμη νά ἐφαρμόζει αὐτή τῇ γνώση κατά τόν καλύτερο πρακτικό τρόπο («φύσις ἀνθρώπων οὐδενὸς ἱκανῆ φύεται ὥστε γινῶναι τε τὰ συμφέροντα ἀνθρώποις εἰς πολιτείαν καί γνοῦσα, τὸ βέλτιστον ἀεὶ δύνασθαί τε καὶ ἐθέλειν πράττειν»: Θ', 857 Α). Καταστρώνει λοιπόν ὁ Πλάτων στοὺς «Νόμους» του ἕνα πλῆρες καί πρωτοποριακό γιά τήν ἐποχή του σύστημα ποινικῶν διατάξεων, πού μολονότι ἐντάσσεται στό ὀργανωτικό σχεδίασμα μιᾶς οὐτοπικῆς πολιτείας (Θ' 854 Α ἐπ.), ὅμως δέν παύει γιά τόν λόγο αὐτό ν' ἀσχολεῖται μέ τούς ἀνθρώπους καί τίς ἀδυναμίες τους. Διότι ὅπως λέγει καί ὁ ἴδιος

* Πρβλ. Κ. ΜΑΝΝΗΙΜ, *Ideologie und Utopie*, Bonn 1930, σελ. 182 ἐπ. Ἡ νέα αὐτή, ρεαλιστικότερη ἀποψη τοῦ Πλάτωνα γιά τήν ἀναμόρφωση τῶν κοινωνικῶν δομῶν δέν φαίνεται νά ἔχει τύχη τῆς ἀπαιτούμενης προσοχῆς ἀπό ἐκείνους πού κατηγορήσαν τόν Πλάτωνα γιά «οὐτοπισμό» καί «ριζοσπαστισμό» μέσα ἀπό μεγάλη κλίμακα δομικῆς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας - π.χ. ΚΑΡΛ ΡΟΠΠΕΡ, *Ἡ ἀνοιχτή κοινωνία καί οἱ ἐχθροὶ τῆς* (1945), μτφρ. Εἰρ. Παπαδάκη, τ. 1, Ἀθήνα: Δωδώνη 1980, κεφ. 9.

χαρακτηριστικά, άνθρωποι είμαστε και νομοθετούμε στον σημερινό κόσμο για τὰ τέκνα του ανθρώπινου γένους («*ἄνθρωποι τε καὶ ἀνθρώπων σπέρμασιν νομοθετοῦμεν τὰ νῦν*»: Θ', 853 C). Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἀνθρωπιστική σκοπιά, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα, προσδιορίζει καὶ τὸν κύριο σκοπὸ τῶν ποινικῶν κυρώσεων γιὰ τοὺς ἐγκληματίες. Ἡ ποινὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἀποκαθιστᾷ μόνο τὴ φυσικὴ τάξη καὶ τὸν νόμο, ἀλλ' ἐπιδιώκει ἐπίσης νὰ γίνῃ εὐεργετικὴ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἀδικοῦντα καὶ τὴν κοινωνία μέσα στὴν ὁποία αὐτὸς ζεῖ, νὰ γίνῃ δηλ. μέσο παραδειγματισμοῦ καὶ βελτιώσεως, μέσο γιὰ τὴν ἐκρίζωση καὶ θεραπεία τῆς ψυχικῆς νόσου πού λέγεται ἀδικία, φάρμακο γιὰ νὰ μπορέσει τὸ ἄτομο νὰ «μεθέξει» (καὶ πάλι) στὴν ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου (Θ', 862 C ἐπ.· πρβλ. *Γοργία* 81, 525 B καὶ *Πρωταγόρα* 14, 325 B). Ποινὲς πρόσφορες γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ θεωρεῖ ὁ Πλάτων τὴν ποινὴ σε χρῆμα, τὴ φυλάκιση («δεσμά»), τὸν προπηλακισμό καὶ — σὲ ἀνίστες περιπτώσεις — τὸν θάνατο (Θ', 855 B ἐπ.).

3. Τὰ δύο οὐτοπικά ἔργα τοῦ Πλάτωνα, ἡ «*Πολιτεία*» καὶ οἱ «*Νόμοι*», γράφτηκαν ὅπως εἶναι γνωστὸ σὲ ἐποχές κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς παρακμῆς, σὰν προσπάθεια ἀντιδράσεως στὰ δύο κυριώτερα κοινωνικά δεινὰ τῆς ἐποχῆς του, τὴν ἔλλειψη δηλ. πνευματικότητας καὶ τὴν ἔλλειψη κοινωνικῆς σύμπνοιας (πρβλ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ Desmond Lee στὴν ἀγγλικὴ ἀπόδοση τῆς «*Πολιτείας*» ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Penguin, 1974² σελ. 30). Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἶχε ἄλλωστε προσπαθήσει νὰ ἐπιτύχει εἰρηνικά, μὲ τὴν πειθῶ, τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν ἰδεῶν του στὴ Σικελία. Καὶ μολονότι ἄπετυχε στὴν προσπάθειά του αὐτή, τὰ οὐτοπικά του ἔργα — λιγώτερο ἴσως οἱ ἀναπτύξεις του γιὰ τὴν ποινικὴ καταστολὴ — ἄσκησαν σημαντικὴ ἐπίδραση στοὺς μεταγενέστερούς του, ἰδίως σὲ ἐποχές κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ἐθνικῶν ἀντιξοοτήτων ἢ ἠθικοπνευματικῆς ἀποδιοργανώσεως. Ἔτσι ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός περὶ τὸ 1418, στὸν Πρῶτο Λόγο του πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμανουήλον Περί τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Πραγμάτων (Migne, *PG* 160, 822-839) καὶ στὸν Συμβουλευτικὸ του Λόγο πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον Περί τῆς Πελοποννήσου (*PG* 160, 841-866) καταρτίζει, κατὰ τὰ πλατωνικά πρότυπα, ἕνα πλήρες πρόγραμμα ἀναδιοργανώσεως τῆς Πελοποννήσου, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ σωτηρία τῆς ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἀπειλή. Στὸ σχετικὰ οὐτοπικὸ αὐτὸ πρόγραμμα υἱοθετοῦνται πλατωνικὲς ἰδέες ὅπως ὁ περιορισμὸς τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας καὶ κάποια χαλαρὴ μορφή κοινοκτημοσύνης (πρβλ. Θεοδ. Νικολάου, *Αἱ περὶ πολιτείας καὶ δικαίου ἰδέαι τοῦ Γ. Πλήθωνος Γεμιστοῦ*, Θεσσαλονίκη: Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, 1974). Ἐντύπωση προκαλεῖ ἀκόμη τὸ γεγονός ὅτι προτείνεται ἕνας ἐξανθρωπισμὸς καὶ ἐξορθολογισμὸς στὸ θέμα τῆς ποινικῆς καταστολῆς. Ἐπισημαίνεται δηλ. ὅτι πολλοὶ πού διαπράττουν σοβαρὰ ἐγκλήματα εἴτε ὑποβάλλονται στὴ συνηθισμένη, στὸ τότε Βυζάντιο, ποινὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, εἴτε σχεδὸν ἀφήνονται ἐλεύθεροι. Ἄλλ' οἱ λύσεις αὐτές ἀποκρούονται ὡς, ἀντίστοιχα,

βαρβαρικές και άλυσιτελείς. Στη θέση τους προτείνεται ή καινοτόμος λύση τής καταναγκαστικής εργασίας: «*δεδεμένοις εργάζεσθαι τούς τοιούτους, και εποικοδομειν α αν δέοι, του τε του 'Ισθμου διατειχίσματος τά πονούντα, και ει που άλλοθι μάλιστα δόξειεν αν τούτου δεϊν*» (Πρός 'Εμανουήλον, κ', PG 160, 835).

4. Παρόμοιες ιδέες για κοινοκτημοσύνη και λιτότητα, κατά τά πλατωνικά πρότυπα, διατυπώνουν και δύο διάσημοι στοχαστές τής 'Αναγεννήσεως, ο Thomas Morus και ο Tommaso Campanella. 'Ο άγγλος πολιτικός και φιλόσοφος Morus εκφράζοντας με έμμεσο και λεπτά ειρωνικό τρόπο τήν άποδοκιμασία του για τόν παρασιτισμό, τόν αυταρχισμό και τήν άπληστία που χαρακτηρίζουν κατά τήν εποχή του τούς κληρικούς και τούς ευγενείς, παρουσίασε τό 1517 τό βιβλίο του «Ουτοπία» (Utopia). 'Η χώρα τοποθετείται κάπου στον Νέο Κόσμο και παρουσιάζεται ως ή πλέον καλοοργανωμένη (σελ. 59, 101 στην έλλην. μτφρ. Γ. Καραγιάννη, έκδ. Κάλβος, 1970). Τό κάθε τι υπόκειται στον έλεγχο τής πολιτείας (σελ. 74) και ποτέ δέν συγχωρείται ή όκνηρία (σελ. 82). Τά πολύτιμα μέταλλα αντιμετωπίζονται με περιφρόνηση και χρησιμοποιούνται για τή διαπόμπευση των χειρότερων εγκληματιών (σελ. 85). Οι εγκληματίες αποτελούν έτσι και εδώ μιάν αναπόφευκτη κατάσταση. Μέ τή διαφορά, ότι επειδή οι Ουτοπιανοί έχουν όλες τές δυνατότητες να μορφωθούν και ν' ανατραφούν υποδειγματικά, ο ξεπεσμός στο έγκλημα θά πρέπει για αυτούς να αντιμετωπίζεται ακόμα πιο αυστηρά (σελ. 105). Συνήθης ποινή για όποιοδήποτε σοβαρό άδίκημα είναι ή δουλεία με καταναγκαστική εργασία και πάντως όχι, κατ' αρχήν, ή θανατική ποινή. Διότι θεωρείται ότι «οι ζωντανοί εργάτες είναι πιο μεγάλης αξίας από τούς νεκρούς και έχουν πιο παρατεταμένο άποτρεπτικό αποτέλεσμα» (σελ. 109 - πρβλ. σελ. 38 επ.). Οι νόμοι των Ουτοπιανών είναι λιγότεροι και δέν υπόκεινται σε πολλές ερμηνείες (σελ. 110-111). Γενικά ο Morus θεωρεί ότι βασικός παράγοντας των περισσότερων εγκλημάτων είναι τό χρήμα και ή οικονομική άνισότητα (σελ. 141-142). Γι' αυτό και στην ουτοπική του Πολιτεία ζητεί την ίση και σύμμετρη κατανομή των αγαθών (σελ. 139). «Μέχρι να φτιάξετε αυτά τά πράγματα καθώς πρέπει», λέγει με ρητορικό τρόπο προς τούς Ιθύνοντες τής εποχής του, «δέν έχετε τό δικαίωμα να καυχόσαστε για τή δικαιοσύνη που άπονέμετε στους κλέφτες, γιατί 'ναι δικαιοσύνη περισσότερο επιφανειακή παρά πραγματική ή κοινωνικά επιθυμητή. 'Αφήνετε ετούτους τούς ανθρώπους να μεγαλώσουν με τόν χειρότερο δυνατό τρόπο και να διαφθείρονται από τά τρυφερά ακόμα χρόνια. Τελικά αφού μεγαλώσουν και διαπράξουν τά άδικήματα που όφθαλμοφανώς προοριζόντουσαν να διαπράξουν, από τόν καιρό ακόμα που θήλαζαν τό μητρικό τους γάλα, αρχίζετε να τούς τιμωρείτε. Μέ άλλα λόγια, πρώτα δημιουργείτε τούς κλέφτες και μετά τούς τιμωρείτε γιατί κλέβουν» (σελ. 35). Και σε κάποιο άλλο σημείο του έργου, ύπογραμμίζοντας τή σαφή αντίθεσή του

πρός τήν εὐρύτατη, τότε, διάδοση τῆς θανατικῆς ποινῆς, θεωρεῖ ὅτι μιά τόσο μεγάλη προσφυγή στήν ποινή αὐτή μπορεῖ νά συμβαίνει μόνο σέ αὐταρχικά καθεστῶτα καί ὅτι, πάντως, εἶναι τεκμήριο διοικητικῆς ἀνικανότητος (σελ. 36, 52).

5. Ἀπό τήν πλευρά του ὁ Ἰταλός Campanella, πού ἀνήκε στό Τάγμα τῶν Δομηρικανῶν μοναχῶν, διακρίθηκε καί φυλακίστηκε ἐπί ἔτη γιά τοὺς ἀγῶνες του κατά τῶν Ἰσπανῶν κατακτητῶν τῆς χώρας του. Τό ἔργο του «*Πολιτεία τοῦ Ἥλιου*» (*Civitas Solis*), πού δημοσιεύτηκε τό 1623, ἀποτελεῖ ἐνδεχομένως ἕνα συγκεκριμένο σχέδιο ὀργανώσεως τῆς Νεαπόλεως ὡς ἐλεύθερου κράτους μετά τήν τυχόν ἐκδίωξη τῶν κατακτητῶν. Στή σχετική αὐτή οὐτοπία οἱ πλατωνικές ἀρχές γιά κοινοκτημοσύνη καί διακυβέρνηση ἀπό φιλοσόφους βασιλεῖς συνδυάζονται μέ ἕνα ἰδιότυπο δόγμα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων (ἀγάπες) καθώς καί μέ τίς τάσεις τῶν τότε ἀναγεννωμένων φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τό ὕψηλό πνευματικό καί ἠθικό ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς Πολιτείας δέν εὐνοεῖ, κατά τόν Campanella, τήν τέλεση ἐγκλημάτων. Γι' αὐτό καί οἱ καταγγελλίες μεταξύ πολιτῶν ἔχουν συνήθως ὡς θέματά ἀπλῶς ἠθικά παραπτώματα, ὅπως ἡ ἀγνωμοσύνη, ἡ ὀκνηρία, ἡ ὀργή, ὁ κυνισμός κ.λπ. (βλ. T. Campanella, *Der Sonnenstaat*, Auswahl μέ ἐπιμ. P. Oestreich, Leipzig: Felix Meiner, 1927 (:), σειρά *Dokumente der Menschlichkeit*, τ. 6 σελ. 10). Οἱ ποινές γιά τά παραπτώματα αὐτά εἶναι κυρίως ἡ στέρηση ἀπό τιμές καί ἀπολαυές (π.χ. συμμετοχή στό κοινό γεῦμα) (αὐτόθι). Σέ ἄλλα ὅμως σημεῖα τοῦ ἔργου του ὁ Campanella μνημονεύει καί ἄλλες, πολύ βαρύτερες ποινές γιά ἀντίστοιχα σοβαρά ἐγκλήματα. Ἔτσι, ὅσοι συλλαμβάνονται ἐπ' αὐτοφῶρα γιά σοδομία, ἐπιπλήττονται καί διαπομπεύονται ἐπί δύο ἡμέρες (σελ. 19). Σέ ἄλλα ἀδικήματα, ὅπως ἡ ἀνθρωποκτονία ἀπό πρόθεση, τά τραύματα καί ἡ συκοφαντία, ἰσχύει ἡ ἀρχή τῆς ἀνταποδόσεως, ὅπως αὐτή ἄλλωστε ἐφαρμοζόταν καί στά δίκαια τῆς ἐποχῆς τοῦ Campanella (π.χ. Καρολίνεια Νομοθεσία τοῦ 1532). Ἐξ' ἄλλου καί οἱ ποινές πού προβλέπονται γιά τοὺς ἐγκληματίες δέν διαφέρουν ἀπό ἐκεῖνες τῆς τότε περιόδου — κυρίως: ἔξορία, μαστίγωση καί θανάτωση ἀπό τόν λαό μέ λιθοβολισμό. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅμως νά σημειωθεῖ ὅτι κατά τόν Campanella οἱ κάτοικοι τῆς Πολιτείας τοῦ Ἥλιου δέν προχωροῦν στή θανατική ἐκτέλεση τοῦ ἐγκληματία προτοῦ τόν πείσουν ὅτι πρέπει νά πεθάνει (ἐκτός ἐάν πρόκειται γιά ἐγκλημα προδοσίας ἢ καθοσιώσεως) καί ὅτι μετά τήν ἐκτέλεση ἐπιδίδονται σέ μοιρολόγια καί προσευχές, θεωρώντας ὡς ἐκδήλωση θεϊκῆς ὀργῆς τό ὅτι, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, «ἀναγκάζονται ν' ἀποκόψουν ἀπό τόν κορμό τῆς κοινότητάς τους ἕνα γαγγραινώδες μέλος τῆς» (σελ. 35 ἐπ.). Καί ἐδῶ οἱ νόμοι εἶναι λιγστοί, ὅλοι γραμμένοι σέ πίνακες ἀπό χαλκό στήν πύλη τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ (σελ. 38).

6. Ὁ κατάλογος τῶν οὐτοπικῶν ἔργων σέ σχέση με τὸ ποινικὸ δίκαιο θά μπορούσε νά ἐμπλουτισθεῖ καί με ἄλλα ἔργα πλατωνικῆς ἐμπνεύσεως. Θά μπορούσαν ἔτσι ν' ἀναφερθοῦν τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Fenelon ἀπό τίς «*Περιπέτειες τοῦ Τηλέμαχου*» (1699), ὅπου γίνεται λόγος γιά τήν ὀργάνωση τῆς πολιτείας στό Salente (βιβλίο 12ο) καί τὸ ἔργο τοῦ Etienne Cabet «*Ταξίδι στήν Ἰκαρία*» (1840 καί σέ ἐπανεκδοση A.M. Kelley (Clifton, U.S.A.), 1973), ὅπου ἐκθειάζεται λυρικά μιὰ ἰδεατὴ μορφή σοσιαλισμοῦ, χωρίς κοινωνικοοικονομικές ἀνισότητες καί χωρίς ἀξιόλογη ἐγκληματικότητα (κεφ. 14ο). Πιὸ σημαντικά μοῦ φαίνονται ὡστόσο δύο ἄλλα ἔργα, πού ἀντιμετωπίζουν τὸ θέμα τῆς Οὐτοπίας κάτω ἀπὸ ἓνα ἐντελῶς νέο πρίσμα, ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς σάτιρας. Πρόκειται γιά τὰ κλασσικά στό εἶδος τους ἔργα «*Ταξίδια τοῦ Γκιούλλιβερ*», τοῦ Jonathan Swift (1726), καί «*Ἐριουχον*» (*Erewhon*, τὸ ἀντίστροφο δηλ. τῆς λέξεως Nowhere, 1901), τοῦ Samuel Butler. Καί στὰ δύο ἔργα παρουσιάζονται οἱ λαοὶ ἄγνωστων, ἀπροσπέλαστων χωρῶν τῆς γῆς, τῶν ὁποίων τὰ ἦθη καί οἱ νόμοι δίνουν τήν εὐκαιρία γιά ἀσκηση δηκτικῆς κριτικῆς ἐπάνω στίς κοινωνίες τῶν συγγραφέων τους. Ὁ Swift ἐπισημαίνει ἔτσι ἰδιαίτερα ὅτι στή χώρα τῆς μικροσκοπικῆς Λιλλιπούτης οἱ νόμοι λειτουργοῦν ὄχι μόνο γιά νά τιμωροῦν τοὺς πολίτες, ἀλλά καί γιά νά ἐπιβραβεύουν τήν ἐντιμότητα καί τή νομιμοφροσύνη τους με τήν παροχή διαφόρων προνομίων. Ἡ ἀγνωμοσύνη θεωρεῖται μάλιστα κεφαλικὸ ἐγκλημα με τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἐκεῖνος πού βλάπτει τὸν εὐεργέτη του θά βλάψει πολὺ περισσότερο αὐτοὺς πρὸς τοὺς ὁποίους δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωμένος (J. Swift, *Gulliver's Travels*, μέρος 1ο, κεφ. 6.). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά ὁ Butler, ὀδηγώντας τὸν σαρκασμὸ σέ ἀκραῖα ὄρια, ἐμφανίζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἐριουχον νά θεωροῦν ὡς ἐγκληματίες καί αὐτοὺς πού ἔχουν κάποια ἀρρώστια ἢ ἀτυχία. Τὰ ἄτομα αὐτὰ προσβάλλουν, κατὰ τὴν ἀποψη αὐτῆ, τὴν κοινωνία ἐξ' ἴσου με τοὺς κοινούς ἐγκληματίες, στό μέτρο κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ κόσμος ἀκούει με δυσφορία γι' αὐτὰ (S. Butler, *Erewhon*, στήν ἐκδ. Everyman's Library, ἀριθ. 881, London/New York 1932, κεφ. 10ο, σελ. 61). Ἀκόμα καί ἂν ἓνας ἐγκληματίας ἰσχυρισθεῖ ὅτι τὸ ἐγκλημά του ὀφείλεται σέ κακὴ διαπαιδαγώγηση, οἱ δικαστές θά τοῦ ἀπαντήσουν ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει καθῆκον τους εἶναι νά προστατεύσουν τὴν πολιτεία (σελ. 74). Νά πιστεύσουμε ἄραγε ὅτι ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται ἐδῶ τὴν ἰταλικὴ θετικὴ σχολή, πού ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διακήρυττε πὼς ἡ ποινικὴ καταστολή εἶναι ἀσχετὴ με τὴν ποινικὴ εὐθύνη τοῦ δράστη;

7. Ὑπάρχουν καί δύο ἄλλα οὐτοπικά ἔργα, πού μᾶς φέρνουν κοντύτερα στή σημερινὴ ἐποχὴ ἢ καί πού τὴν ὑπερφαλαγγίζουν ἀκόμα, , προεκτεινόμενα στό μέλλον. Ἐδῶ οἱ οὐτοπίες εἶναι ὁμως ἀ ρ ν η τ ι κ έ ς, ἀφοροῦν δηλ. ὄχι σέ ἰδεώδεις ἢ ἐπιδιώξιμες μορφές κοινωνίας, ἀλλ' ἀντίθετα σέ μορφές ἀποκρουστικές, συνυφασμένες με τὴν ἀνελευθερία καί τὸν ὀλοκληρωτισμὸ. Ἀναφέρο-

μαι, βέβαια, στά έργα «Γενναῖος Νέος Κόσμος» τοῦ Aldous Huxley (1932) καί «1984» τοῦ George Orwell (1949). Στό πρῶτο ἀπό αὐτά, τόν «Γενναῖο Νέο Κόσμο», ἀπεικονίζεται τό πρότυπο μιᾶς κοινωνίας πού θέλει τούς ἀνθρώπους τῆς σταθεροῦς, «ὑγιεῖς, ὑπάκουους, εὐχαριστημένους ἀπό τή μοῖρα τους», χωρίς πάθη ἢ γηρατειά, ἀνθρώπους πού γονιμοποιοῦνται σέ σωλῆνες, μαθαίνουν μέ ὑπνοπαιδεία, συμπεριφέρονται μόνον ὅπως διδάχθηκαν νά συμπεριφέρονται καί ἀπομακρύνονται ἀπό τή σκληρή πραγματικότητα μέ «χάπια ψυχικῆς εὐφορίας», χωρίς ν' ἀναγκάζονται ἔτσι νά προσφεύγουν στή φιλοσοφία καί τή σκέψη (βλ. σελ. 46, 54, 181 στή μτφρ. Β.Λ. Καλαντζῆ, ἔκδ. Πάπυρος, 1971). Συνακόλουθα, ἀσκεῖται ἔντονη λογοκρισία στά βιβλία καί προπάντων ἀπαγορεύονται ὅσα «ἐμβάλλουν στήν ὑποψία πῶς σκοπός τῆς ζωῆς δέν εἶναι ἡ διατήρησις τῆς εὐζωίας ἀλλά ἡ ἐνεργοποίησις καί, ἴσως, ἡ ἐκλέπτυνσις τῆς συνειδήσεως καί ἡ διεύρυνσις τῆς γνώσεως» (σελ. 149). Οἱ συγγραφεῖς τέτοιων βιβλίων τιμωροῦνται μέ ἐξορία σέ κάποιο νησί (σελ. 148). Ἡ ἴδια ποινὴ τῆς ἐξορίας ἐπιβάλλεται σέ «ὄλους ἐκείνους πού, γιά κάποιο λόγο, εἶναι πολύ συνειδητά ἀτομισταί γιά νά μποροῦν νά ἐντάσσονται στήν κοινόβιο ζωή. Ὅλους ἐκείνους πού δέν εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπό τήν ὀρθοδοξία, καί πού ἔχουν ἀνεξάρτητες δικές τους ἰδέες» (σελ. 186-187). Πολύ σκληρότερες εἶναι ἀντίθετα οἱ ποινές γιά τήν κατηγορία αὐτῆ τῶν ἀμφισβητιῶν στό δεύτερο ἔργο, τό «1984» τοῦ Orwell. Ἐδῶ ἡ σκέψη δέν τιθασεύεται μέ προκαλλιεργημένο βιολογικό τρόπο, ἀλλά μέ τή συνεχή προπαγάνδα, παρακολούθησι καί ἀγωγή τῶν πολιτῶν. Ὁ ὄρος «ἐγκληματοσταματῶ» (crimestop) σημαίνει ἀκριβῶς τήν ἱκανότητα πού ἀποκτᾶ κανεῖς νά σταματᾶ αὐτόματα, σάν ἀπό ἔνστικτο, στό κατώφλι μιᾶς «ἐπικίνδυνης» σκέψεως καί γενικώτερα νά παύει νά σκέπτεται λογικά, ἐφ' ὅσον κάτι ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπίσημη κομματική ἰδεολογία (βλ. σελ. 209 ἐπ., 275 στή μτφρ. Ν. Μάρτη, ἔκδ. Κάκτος, 1978). Ὅποιος διαπράττει τό «ἐγκλημα τῆς σκέψεως» ὑποβάλλεται σέ ἀποτρόπαια βασανιστήρια, ὥστε νά μεταστραφεῖ στήν ἰδεολογία τοῦ κόμματος, καί ἔπειτα σκοτώνεται. Ὅπως λέγει χαρακτηριστικά ἕνας ἐκπρόσωπος τοῦ καθεστώτος, «Δέν καταστρέφουμε τόν αἰρετικό ἐπειδή μᾶς ἀντιστέκεται. Ὅσο μᾶς ἀντιστέκεται, δέν τόν καταστρέφουμε ποτέ. Τόν προσηλυτίζουμε, κυριεύουμε τήν ψυχὴ του, τόν διαπλάθουμε ξανά (...) Πρὶν τόν σκοτώσουμε, τόν κάνουμε δικό μας» (σελ. 252).

8. Ἄλλ' οἱ εἰκόνες αὐτές ἀπό τίς ἀρνητικὲς οὐτοπίες τοῦ μέλλοντος ἀναφέρονται σέ ὀλοκληρωτικὰ καθεστώτα. Πῶς ὁμως προοιωνίζεται ἡ μελλοντικὴ ἐξέλιξι τοῦ ποινικοῦ δικαίου στίς δυτικὲς χῶρες; Μπορεῖ κανεῖς νά μιλήσει ἄραγε ἐδῶ γιά μιά βαθμιαία τάση ἀφανισμοῦ τοῦ ποινικοῦ δικαίου, γιά μιά «Ο Ὑ τ ο π ἰ α τ ο Ὑ Π ο ι ν ι κ ο Ὑ Δ ι κ α ἰ ο Ὑ»; Ὑπῆρξαν πράγματι συγγραφεῖς πού ὑποστήριξαν μέ σθένος αὐτὴ τήν ἄποψη. Καί πρῶτα, ὁ

γερμανός φιλόσοφος Arno Plack στο έργο του «*Συνηγορία για την κατάργηση του ποινικού δικαίου*» (*Plädoyer für die Abschaffung des Strafrechts*, München: List, 1974). Πρόκειται για ένα συναρπαστικό, επιθετικό, απόλυτο στη διατύπωσή του έργο, που όμως περιλαμβάνει πολλές γόνιμες αντιρρήσεις και συντελεί στην αναθεώρηση αρκετών παρωχημένων αντιλήψεων (π.χ. ως προς το αξιόποινο όρισμένων γενετήσιων εγκλημάτων που συνδέονται με την κρατούσα κοινωνική ήθική και δεν τελούνται με βία: σελ. 293 επ.). Το έγκλημα θεωρείται ότι προέρχεται από την επιθετικότητα που δημιουργούν ή καταπιεστική κοινωνική ήθική, ή αυταρχική εκπαίδευση και ή ξεχωριστή έμφαση που αποδίδεται σε όρισμένους δυσεπίτευκτους στόχους της σημερινής καταναλωτικής κοινωνίας, όπως το κέρδος και ή επιτυχία (σελ. 21· ανάλογες θέσεις είχε υποστηρίξει παλαιότερα και ο Robert Merton στη θεωρία του περί άνομίας). 'Η ποινή σήμερα άποτελεί αντίστοιχα την επιθετική άπάντηση της οργανωμένης κοινωνίας σ' αυτήν την επιθετικότητα του δράστη (σελ. 123 επ.). 'Αλλά τούτο, κατά τόν συγγραφέα, είναι μιά αντίληψη που πρέπει νά αναθεωρηθεί. 'Η ποινή δεν έχει ως σκοπό την άναπαύδοση ή τόν στιγματισμό, αλλά την επανένταξη του εγκληματία στο κοινωνικό σύνολο (σελ. 383 επ.). Για την επίτευξη αυτού του σκοπού προτείνεται έτσι ή χαλαρή κοινωνικοθεραπευτική μεταχείριση των εγκληματιών βίας (σελ. 354 επ.) και ή υιοθέτηση, ως προς τίς άλλες κατηγορίες εγκληματιών, ενός ευρύτερου συστήματος μέτρων άσφαλείας που θά μορφοποιούνται με γνώμονα την προστασία της κοινωνίας από τούς επικίνδυνους δράστες, ανεξάρτητα από την ποινική τους ευθύνη (σελ. 381, κατά τά πρότυπα των σχολών της Κοινωνικής 'Αμυνας). 'Επίσης εξαιρείται ιδιαίτερα ή ανάγκη για άποκατάσταση των ζημιών του θύματος (σελ. 382). Τονίζεται, όμως, ότι ή κατάργηση του ποινικού δικαίου άκόμα και για εγκλήματα βίας δεν θά μπορέσει νά συντελεσθεί εάν προηγουμένως δεν επιτευχθούν ριζικές άλλαγές στο σύστημα της γονικής άνατροφής, της εκπαίδευσης και των κοινωνικών σχέσεων, ώστε νά μειωθεί σημαντικά ή επιθετικότητα που οδηγεί στα εγκλήματα αυτά από έλλειψη διεξόδων για έκτόνωση και κατανόηση (σελ. 396). 'Οπως τελικά παρουσιάζονται, οι άναπτύξεις του συγγραφέα άποτελούν στο μεγαλύτερό τους μέρος σύνθεση άπόψεων που διατυπώθηκαν ήδη στο παρελθόν από ψυχαναλυτές, κοινωνιολόγους και στοχαστές της άντεγκληματικής πολιτικής. Οι άπόψεις αυτές δημιούργησαν μάλιστα συχνά εύλογες αντιρρήσεις, κυρίως ως προς τή δυνατότητα «μεταχείρισεως» εγκληματιών παρά τή θέλησή τους και χωρίς τίς συνταγματικές έγγυήσεις που καθιερώνει ή λεγόμενη «άρχή της νομιμότητας» (πρβλ. Νέστορα Κουράκη, *Ποινική Καταστολή*, 'Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, 1985,² σελ. 276 επ.).

9. Μέ άνάλογο πνεύμα για άμβλυνση ή και κατάργηση του τιμωρητικού

χαρακτήρα που διακρίνει σήμερα το ποινικό δίκαιο έχουν γραφεί και ορισμένα άλλα έργα, όπως οι «*Αρχές της Κοινωνικής Αμυνας*» (1961) του Filippo Gramatica, «*Τό έγκλημα της τιμωρίας*» (1968) του Karl Menninger, τα «*Όρια στον πόνο*» (1981) του Nils Christie, «*Η πολιτική για την κατάργηση (του ποινικού δικαίου)*» (1974) του Thomas Mathiesen και, ακόμα, πιο πρόσφατα, οι «*Χαμένες ποινές*» (*Peines perdues. Le système pénal en question*, 1982) των Louk Hulsman και Jacqueline Bernat de Celis. Στο τελευταίο από τα έργα αυτά, τις «*Χαμένες ποινές*», αξίζει, νομίζω, να δοθεί μία κάποια μεγαλύτερη προσοχή, λόγω της πανοπτικής σκοπιάς από την οποία αντιμετωπίζεται το όλο θέμα. Οι συγγραφείς θεωρούν, λοιπόν, ότι η συνεχής προσωποποίηση και μεγάλωση των θεσμών, ιδίως του Κράτους, έχει προκαλέσει αντίστοιχα τον υποβαθμισμό του ανθρώπινου παράγοντα και τη διάσπαση της πλαστικότητας των ανθρώπινων σχέσεων (σελ. 40). Αντί να στηρίζεται κανείς σε τεχνητούς διαχωρισμούς μεταξύ καλού και κακού ή να προσφεύγει συνεχώς στην άπρόσωπη και αναποτελεσματική κρατική εξουσία, πρέπει κανείς, κατά τους συγγραφείς, να αναζητήσει μίαν απάντηση πιο ανθρώπινη, απάντηση στηριγμένη στα ίδια τα πρόσωπα που εμπλέκονται σε μία διένεξη, δηλ. στα θύματα, τους δράστες, ή και οργανωμένες κοινωνικές ομάδες - π.χ. ενώσεις καταναλωτών (σελ. 46, 115 επ., 148). Οι βιαιοπραγίες άτιθασων νέων σε μία γειτονιά θα μπορούσαν, έτσι, κατά τους συγγραφείς, να αντιμετωπισθούν καλύτερα με την ίδρυση κέντρων νεότητας, παρά με τη φυλάκιση των νεαρών (σελ. 119). Θα μπορούσαν ακόμα οι ενδιαφερόμενοι, αντί της ποινικής διαδικασίας, να καταφεύγουν σε κάποιον άστικό ή διοικητικό δικαστή, που θα άσκούσε ρόλο διαμεσολαβητικό (σελ. 159). Σε άκραίες περιπτώσεις οικονομικής και πολιτικής εγκληματικότητας ή εγκλημάτων βίας δέν θ' αποκλειόταν πάντως και η άσκηση ποινικής καταστολής, ακόμα και με στέρηση της έλευθερίας, αλλά χωρίς ανταποδοτικό χαρακτήρα (σελ. 53, 123, 171).

10. Πρέπει να όμολογηθεί ότι και από την Ιστορία υπάρχουν πολλά παραδείγματα κοινωνιών, των όποιων τά θέσμια προέβλεπαν την έξωποινική διευθέτηση αξιόποινων, κατά τά σημερινά κριτήρια, μορφών συμπεριφοράς είτε με άπ' εύθείας συνεννόηση μεταξύ των ενδιαφερομένων είτε, έστω, με τη μεσολάβηση μιās κρατικής άρχης. Στην άσπίδα του Άχιλλέα άπεικονίζεται μάλιστα από τον Όμηρο (*Ιλ. Σ'*, 496 επ.) άκριβώς μία τέτοια διαδικασία συνδιαλλαγής. Συνεπώς θά ήταν δύσκολο να μιλήσει κανείς έδω για ούτοπία. Άλλά και γενικότερα, στά περισσότερα από τά ούτοπικά έργα που αναφέραμε οι ποινικές ρυθμίσεις έχουν χαρακτήρα πραγματοποιήσιμο και έφικτό, ώστε να μή μπορεί να γίνει λόγος για ούτοπία με την καθαρή, άπόλυτη έννοια του όρου. Τό ποινικό δίκαιο δέν είναι λοιπόν άσυμβίβαστο με την έννοια της ούτοπίας, άρκει βέβαια να πρόκειται για σχετική ούτοπία, έπιδεκτική έφαρμογής σε

άνθρωπινες κοινωνίες. Ούτε πάλι τό ποινικό δίκαιο φαίνεται ασυμβίβαστο μέ τίς προοπτικές πού διαγράφονται γιά τήν εξέλιξη τοῦ δικαίου στό μέλλον, ἀφοῦ καί ἐκεῖνοι πού ὑποστηρίζουν τήν κατάργησή του τελικά εἶτε ἀντικαθιστοῦν ἀπλῶς τήν ποινή μέ ἄλλα μέτρα, εἶτε περιορίζουν τήν κατάργησή του σέ ὀρισμένο, μόνο, κύκλο ἐγκλημάτων. Ἀλλά ἐάν εἶναι βέβαιο ὅτι τό ποινικό δίκαιο δέν θά ἀφανισθεῖ, ἐξ ἴσου βέβαιο εἶναι ὅτι τό δίκαιο αὐτό χρειάζεται, σήμερα ἰδίως, μίαν ἀκόμη δημιουργικώτερη ὀρθολογική ὀργάνωση. Καί νομίζω ὅτι ἀπό τήν πλευρά αὐτή τά ἐρεθίσματα πού συναντήσαμε στίς διάφορες οὔτοπικές πολιτείες θά μπορούσαν ἀναμφίβολα νά βοηθήσουν σέ μιά νέα θεώρηση τοῦ ποινικοῦ δικαίου *de lege ferenda*.

ΒΟΗΘΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

MARTIN BUBER, *Pfade in Utopia*, Heidelberg: Lambert Schneider, 1950 (ἀναφέρεται κυρίως σέ νεώτερος οὔτοπιστές, π.χ. Proudhon)

HANS FREYER, *Die politische Insel. Eine Geschichte der Utopien von Plato bis zur Gegenwart*, Leipzig: Bibliographisches Institut, 1936

JOYCE ORAMEL HERTZLER, *The History of Utopian Thought*, New York: Macmillan, 1923

JEAN SERVIER, *Histoire de l' Utopie*, Paris: Gallimard, 1967

ANDREAS VOIGT, *Die sozialen Utopien. Fünf Vorträge*, Leipzig 1906